

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГРИЦЕНКО МАРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 81'255,4=111

**МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЇ
НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ
ДЛЯ РІЗНОВІКОВОЇ АУДИТОРІЇ**

Спеціальність 10.02.16 – перекладознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
КОЛОМІЄЦЬ Лада Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри теорії та практики
перекладу з англійської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Рєбрій Олександр Володимирович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри теорії та практики
перекладу англійської мови

кандидат філологічних наук
Стасюк Богдан Вікторович,
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
старший викладач кафедри перекладу,
прикладної та загальної лінгвістики

Захист відбудеться «24» лютого 2017 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.001.11 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, ауд. 63.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал №12.

Автореферат розіслано «28» грудня 2016 р.

Учений секретар
Спеціалізованої вченої ради Д. 26.001.11
К. філол. наук

Клименко Л. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Література для різновікової аудиторії або ж кросвер-література (англ. *crossover fiction*) — явище не нове, однак не досліджене комплексно у світлі перекладознавства. До цього типу літератури належать твори різноманітних жанрів, зокрема прозові твори найвідоміших сучасних авторів, як-от: У. К. Ле Гуїн, М. Геддона, Ф. Пуллмана, Дж. Ролінг, С. Рушді тощо. Визначальна особливість такого типу літератури полягає в тому, що до цієї категорії належать художні твори, які охоплюють одночасно як дорослу, так і дитячу аудиторію. Така література має одну спільну для всього корпусу текстів характерну рису — здатність переходити від однієї вікової групи читачів до іншої. Навіть якщо в оригінальній культурі власне текст у більшості випадків не зазнає ніяких змін, позатекстові риси такого художнього твору змінюються, а саме: позиціонування твору на літературному ринку і його цільова аудиторія та її ставлення до книги. Видавець твору для різновікової аудиторії позиціонує його відносно обраного цільового читача: дорослої, молодшої чи змішаної аудиторії.

Актуальність дисертації полягає у встановленні основних теоретичних засад створення моделі ситуації перекладацької дії з урахуванням широкого соціокультурного контексту та визначенні алгоритму перекладацької роботи з художньою літературою для різновікової аудиторії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах комплексної наукової теми Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Мови та літератури народів світу: взаємодія та самобутність» (тема № 11БФ044-01), затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей моделювання ситуації перекладацької дії в контексті амбівалентної природи об'єкта перекладу.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

- визначити літературу для різновікової аудиторії як окремий тип об'єкта процесу перекладу;
- окреслити передумови сприйняття українською культурою перекладів художньої літератури з подвійною аудиторією;
- встановити засади моделювання ситуації перекладацької дії;
- виокремити та дослідити основні фактори впливу на формування ситуації запланованого перекладу твору для різновікової аудиторії, а саме: амбівалентної цільової аудиторії першотвору та необхідності визначення цільової аудиторії перекладу, її особливостей і потреб;
- визначити роль адаптації як способу культурного трансферу та перекладацької стратегії привласнення інокультурного капіталу;

- розглянути моделювання ситуації перекладацької дії в контексті критичного аналізу перекладених творів-у-ситуації та визначити вплив моделювання на оптимізацію процесу перекладу та його критики.

Об'єктом дослідження постає першотвір-у-ситуації та відповідний йому перекладений твір-у-ситуації з урахуванням можливостей моделювання ситуації перекладацької дії.

Предмет дослідження становить специфіка відтворення кросовер-маркерів як матеріальних ознак зміни спрямованості твору (виражених у таких маркерах, як культурні, гендерні, лексичні, граматичні тощо) в перекладі.

Матеріалом дослідження для суцільного аналізу слугують три англomовні твори для різновікової аудиторії: “Мандрівний Замок Хаула” Д. В. Джонс, “Гарун і Море Оповідок” С. Рушді та “Дивний випадок із собакою вночі” М. Геддона та їх українські переклади, виконані відповідно А. Поритком, Т. Бойком і Лоттою Мейдз. Додатковим матеріалом для вибіркового аналізу стали: російський (А. Бродоцька) і французький (А. Кріштон) переклади роману Д. В. Джонс, російський переклад роману М. Геддона (А. Куклей), а також 40 українських та англomовних творів для дитячої та різновікової аудиторії. Сукупний обсяг дослідженого матеріалу становить 13611 сторінок.

Теоретико-методологічне підґрунтя дисертації становлять дослідження вітчизняних та зарубіжних учених: з перекладознавства — С. Басснетт, Л. Венуті, М. Рильського, О. Чередниченка, Л. Коломієць, О. Ребрія, зокрема функціонального підходу — К. Норд, Р. Ойтнін, К. Райс; адаптивних студій — Л. Хатчен, Ш. О'Флінн; Ю. Вандала-Сіруа, М. Морейра, А. С. Россхольм, Е. Фрісвольда; редагування та оцінки якості перекладу — Дж. Драган, Дж. Мандея, Б. Моссопа; у царині дитячої, підліткової літератури та літератури для різновікової аудиторії — С. Бекетт, К. Вілкі-Стіббз, К. Джеймс, Г.-Г. Еверса, П. Ноделмана, Р. Фалконер, З. Шавіт.

Вибір методів дослідження обумовлений його метою і завданнями роботи. *Контрастивний метод* слугує для встановлення розбіжностей між ситуаціями першотвору і перекладів та виділення ключових факторів відповідних ситуацій. Загальний метод аналізу трьох контрольних творів для різновікової аудиторії — це *постперекладний ситуативний аналіз*, що використовується для визначення способів реалізації кросовер-маркерів із констатацією активізації кросовер-потенціалу твору (вибір спрямування твору на певну вікову групу цільових читачів у ситуації перекладу). Предметом такого аналізу виступають першотвір-у-ситуації та його переклад-у-ситуації. *Дескриптивний метод із узагальненням* використовується для визначення специфіки й засад моделювання ситуації перекладацької дії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

- в перекладознавчому аспекті проаналізовано поняття літератури для різновікової аудиторії та розкрито вплив амбівалентності її цільової аудиторії на стратегії перекладу;

- окреслено засади й фактори моделювання ситуації перекладацької дії відносно реалізації кросовер-потенціалу художнього твору;

- розвинуто ідею про дослідження перекладу в широкій ситуації соціокультурного контексту: об'єкт перекладу визначається як твір-у-ситуації; відповідно стратегія аналізу та критики здійсненого перекладу вибудовується в ситуативному аспекті.

Новизна дослідження відображена у **положеннях**, що виносяться на захист:

1. Художня література для різновікової аудиторії належить до літературного параканону, куди твори входять залежно від фактичних читацьких уподобань. Параканон відкриває перспективи відходу від стереотипних перекладацьких рішень у перекладі твору для певної вікової групи читачів і, таким чином, врахування їхніх фактичних потреб та очікувань. У ситуації моделювання перекладацької дії амбівалентність оригінальної аудиторії доцільно розглядати як кросовер-потенціал першотвору в цільовій культурі.

2. Екстраполяція факторів ситуації, що сприяють виникненню питомих українських творів для різновікової аудиторії, а також стратегій вибору та пристосування текстів для нової читацької аудиторії, на перекладацький ґрунт дозволить ефективніше моделювати ситуацію перекладацької дії та вводити перекладений твір у цільовий контекст функціонування. Передумовою сприйняття таких текстів цільовою культурою виступає наявність кроскультурних ядрових семантичних структур.

3. Моделювання ситуації перекладацької дії відбувається з позицій функціонального підходу, який послуговується двома базовими поняттями: “ситуація” та “*-в-ситуації”, що визначають загальну ситуативність (залежність від чинників передбачуваного середовища функціонування) перекладацького проекту й перекладацької дії. Процес і продукт перекладу завжди розглядаються в ситуації.

4. До основних факторів впливу ситуації перекладу твору для різновікової аудиторії належать: прогнозована цільова аудиторія та культурна політика дитинства. Оптимальна реалізація кросовер-потенціалу твору в перекладі вимагає побудови соціокультурного досьє запланованого цільового читача, внаслідок і згідно з чим здійснюється вікова (пере)орієнтація твору. Необхідно враховувати як традиційне, стереотипне бачення цільового читача, так і фактичні особливості реального читача в сучасних обставинах.

5. Адаптація у процесі перекладу літератури для різновікової аудиторії — це водночас об'єктивно зумовлене явище та стратегія реконструкції першотвору,

його привласнення в цільовій культурі. Адаптація виступає способом культурного трансферу, під час якого відбувається культурний імпорт цінностей.

6. Моделювання ситуації перекладацької дії спирається на ключові фактори ситуації першотвору й запланованого перекладу, й визначає найбільш релевантні з них як основу для формування перекладацької стратегії, орієнтованої на цільового читача. Моделювання забезпечує прогноз можливих читацьких реакцій відповідно до обраної стратегії перекладу та показує фактичні можливості й способи реалізації кросовер-маркерів для успішної орієнтації твору на обрану цільову аудиторію. Моделювання покликане забезпечити послідовність та логічну єдність у застосуванні перекладацьких стратегій з урахуванням цільової аудиторії перекладу.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її основні положення та висновки слугують внеском у теорію художнього перекладу (вивчення особливостей та обґрунтування раціональності моделювання ситуації перекладацької дії в рамках функціонального підходу; дослідження ключових факторів ситуації перекладу і засад її моделювання із соціокультурних позицій; розробка ситуативного підходу до критики перекладу), порівняльну стилістику (порівняння стильових особливостей оригінальних текстів для різновікової аудиторії та їх перекладів).

Практична цінність дослідження зумовлюється можливістю використання його результатів у перекладі різножанрової літератури для різновікової аудиторії та задля вікової переорієнтації художнього твору в перекладі, а також для критики перекладу. Матеріали дисертації можуть бути використані для викладання курсів із вступу до перекладознавства, теорії перекладу та художнього перекладу на філологічних факультетах та факультетах перекладу вищих навчальних закладів; а також для укладання науково-практичних посібників із художнього перекладу.

Апробація результатів роботи. Основні положення та результати дослідження висвітлено на таких конференціях: XIX Міжнародна наукова конференція “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 21-25 червня 2010 року), XX Міжнародна наукова конференція “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 20-23 червня 2011 року), Міжнародна наукова конференція “Творчий спадок А. Білецького в новітніх парадигмах наукового знання” (Київ, 21 жовтня 2011 року), XXI Міжнародна наукова конференція “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 26-29 вересня 2012 року), XXII Міжнародна наукова конференція “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 24-27 червня 2013 року), XXIII Міжнародна наукова конференція “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 23-25 червня 2014 року), Міжнародна наукова конференція “Сучасна філологія: парадигми, напрямки, проблеми” (Київ, 9 жовтня 2014 року), Scientific and Professional Conference Philology and Linguistics in the Digital Age — 2015 (Budapest, March 29, 2015); Всеукраїнська наукова конференція за участю

молодих учених “Етнічні виміри універсуму: мова, література, культура” (Київ, 14 квітня 2010 року), Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених “Мова, свідомість, художня творчість, інтернет у дзеркалі сучасних філологічних студій” (Київ, 11 квітня 2013 року), Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених “Філологічна наука в інформаційному суспільстві” (Київ, 10 квітня 2014 року), Всеукраїнські наукові читання за участю молодих учених “Дух нового часу у дзеркалі слова і тексту” (Київ, 8-10 квітня 2015 року).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 14-ти одноосібних наукових публікаціях та 1-й у співавторстві, з яких 14 науково-практичних статей опубліковано у фахових виданнях України, акредитованих ДАК МОН України, 1 стаття — в іноземному збірнику, внесеному до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, переліку використаної літератури, який містить 349 позицій, і п’яти додатків А-Е. Загальний обсяг дисертації становить 301 сторінку, з них 193 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання й методи дослідження, сформульовано положення, що виносяться на захист, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ “Введення в ситуацію перекладу літератури для різновікової аудиторії” присвячено розглядові літератури для різновікової аудиторії як об’єкта сучасних перекладознавчих досліджень.

Література для різновікової аудиторії — це корпус сучасних художніх творів, амбівалентних за своєю природою (або ж, за терміном О. Ребрія, таких, що мають подвійну комунікативну спрямованість). Єдина спільна риса таких творів — різновікова цільова аудиторія в оригінальній культурі функціонування (для першотвору). Для ситуації перекладу релевантною характеристикою творів для різновікової аудиторії виступає їх *кросовер-потенціал*, тобто здатність твору змінювати або зберігати цільову аудиторію відповідно до вікового поділу в цільовій культурі.

Спрямованість твору для різновікової аудиторії в ситуації перекладу визначається й залежить від різних ситуативних факторів та агентів впливу: як безпосередніх (перекладач, видавець), так і опосередкованих (планований і фактичний цільовий читач, фан-спільноти). Визначальною рисою творів для різновікової аудиторії є *добровільність вибору* цільовими читачами такого твору як призначеного саме для них. Форма та зміст кінцевого варіанту перекладу твору

визначається як безпосередніми учасниками перекладацького проекту, так і значно ширшим *соціокультурним контекстом існування* передбачуваного твору.

В українському літературному просторі спостерігається тенденція переходу класичних творів до категорії різновікових, наприклад: серія “Класні комікси” видавництва “Грані-Т”, у якій вийшли М. Куліш, Г. Квітка-Основ’яненко, І. Нечуй-Левицький; у серії А+В для школярів видавництва “Зелений пес” — Ірина Вільде, Ольга Кобилянська. Цей факт дає підстави стверджувати, що твори для різновікової аудиторії — органічна складова вітчизняного літературного процесу. Відстеження власне українських свідомо ініційованих тенденцій вікової переорієнтації корисне для створення перекладів творів для різновікової аудиторії, які б відповідали вимогам і потребам цільового соціокультурного контексту. Спостерігаємо два загальні підходи до переспрямування української класики: систематичне скорочення або збереження оригінального тексту без змін із використанням паратекстів як фактичного засобу позиціонування твору.

Кроскультурна ядро семантична структура — це єдність наскрізних ідей, що в сукупності формують спільну й рівноцінну для різних культур тему, яка характеризується незмінною актуальністю. Їхнє існування в українських та зарубіжних текстах — передумова сприйняття вітчизняною культурою, а отже й новими читачами з можливим запозиченням спрямованості тексту, що містить таку саму структуру. Спосіб відтворення в перекладі елементів першотвору, що втілюють такі структури, залежатиме від мети перекладу, а мета перекладу — від запланованої цільової аудиторії та спрямована на її охоплення.

Система “*ярлик — стереотип — канон — параканон*” впливає на початок формування стратегії перекладу твору для різновікової аудиторії шляхом його ідентифікації як такого, що спрямований на читачів певної вікової групи (груп). Однак література для різновікової аудиторії, порушуючи усталений канон, має здатність руйнувати стереотипні уявлення про цільового читача, нівелюючи таким чином значення формального ярлика художнього твору. Тому *параканон як альтернативне бачення популярної сучасної літератури*, до якої належать твори для різновікової аудиторії, сприяє відходу від стереотипізації перекладацьких рішень задля врахування фактичних потреб реального читача перекладу.

Відмінність перекладу літератури для різновікової аудиторії від перекладу дитячої та дорослої літератури проявляється головним чином на доперекладному етапі перекладацького проекту й полягає в необхідності визначити цільову аудиторію запланованого перекладу. Відтак на перекладному етапі мають бути враховані вікові потреби й особливості нової обраної аудиторії. Зауважмо, що окрім роботи з кросовер-маркерами, відмінність проявляється в тому випадку, коли потрібно врахувати й зрівноважити водночас як потреби старшої, так і молодшої вікових груп задля збереження різновікової аудиторії оригіналу. У такому разі відбувається вибір оптимального рівня адаптації. Кросовер-маркери

використовуються для забезпечення визначеної вікової спрямованості твору в процесі перекладу. Отже, ми спираємося на принцип роботи знизу: враховуємо фактор читача, зокрема можливу читачьку зацікавленість пропонованим перекладом. В кінцевому продукті кросовер-маркери проявляються як матеріальні ознаки переходу тексту від однієї аудиторії до іншої.

У другому розділі “Засади й фактори моделювання ситуації перекладацької дії” встановлено основні засади функціонального підходу до перекладу творів для різновікової аудиторії, а також досліджено вплив цільової аудиторії та культурної політики дитинства.

Моделювання ситуації перекладацької дії здійснюється в рамках функціонального підходу й зосереджене на можливостях, засобах і способах реалізації кросовер-потенціалу. Ситуація перекладу — це основа для прийняття рішень, проте перекладацька стратегія розробляється відповідно до моделі ситуації перекладацької дії, що спирається на найбільш релевантні ситуативні фактори. Тут ситуація — це ієрархізована система релевантних факторів. При цьому твір для різновікової аудиторії завжди вписаний і залежить від контексту свого існування. Учасники перекладацького проекту і запланований цільовий читач розглядаються “у-ситуації”. Моделювання ситуації сприяє забезпеченню послідовності в застосуванні перекладацьких стратегій і принципів критичного аналізу.

Ефективність перекладацької стратегії головним чином залежить від правильного вибору цільової аудиторії. Основна перевага функціоналізму — це чутливість до амбівалентної природи літератури для різновікової аудиторії та мінливих умов у цільовій культурі перекладу.

Адаптація в перекладі — це явище і стратегія реконструкції першотвору в перекладі. Внаслідок цього відбувається привласнення створеного в інокультурному середовищі художнього твору, який у цільовій культурі стає набутиим оригіналом. Відхилення від оригіналу становить засіб і спосіб наближення до нього. Адаптацію пропонуємо розглядати як єдиний можливий оригінал для читачів-неекспертів.

Читацька аудиторія кросовер-літератури характеризується рівноправністю старшої та молодшої цільових груп, які формують неоднорідну спільноту з різним рівнем читацького досвіду й, відповідно, очікуваннями від художнього твору. Тож у перекладацькому проекті відбувається пошук нової цільової аудиторії задля вікової (пере)орієнтації твору.

Культурна політика дитинства, за визначенням Е. Джеймс та А. Джеймса, — це сукупність культурних детермінант, політичних механізмів, інституціоналізованих та неофіційних норм, які формують і визначають дитинство. У нашому дослідженні ми розглядаємо таку політику як фактор ситуації перекладу твору для різновікової аудиторії, що має охопити молодшу

вікову групу читачів. Вона визначає прийнятність перекладеного твору в цільовому середовищі існування. Наприклад, роман М. Геддона містить такі маркери табу: *There was poo on the seat of the toilet and it smelled of poo, like the toilet at school when Joseph has been for a poo on his own, because he plays with it.* // *На сидінні були чийсь випорожнення, і там погано пахло, немов у шкільному туалеті, коли Джозеф покакає без нагляду, бо Джозеф грається зі своїми випорожненнями.* Так, “*it smelled of poo*” (дослівно “там смерділо какашками”) відтворене шляхом узагальнення “там погано пахло”; неформально-дитячому слову “*poo*” в перекладі відповідає нейтральне українським “випорожнення”. Тут простежується стильовий зсув від неформального до нейтрального. У другому прикладі також спостерігаємо ушляхетнення тексту: *And he tried to do sex with a daughter of a yeoman.* // *Він намагався звабити дочку йомена.* Відвертість першотвору в перекладі пом’якшена. Такі перекладацькі рішення, свідомо або ж несвідомо, були здійснені під впливом вказаної політики. Отже, культурна політика дитинства зорієнтовує перекладача стосовно найзагальніших вимог до художнього твору для молодшої аудиторії і визначає зміну розмежування дитячої та не-дитячої літератури.

Культурний імпорт цінностей у функціональному підході визначаємо як стратегію вікової (пере)орієнтації твору для різновікової аудиторії в перекладі за допомогою культурного фільтру (термін Дж. Хаус). Цей засіб творення тексту враховує стандарти та очікування в культурі, а також норми мовленнєвої ситуації першотвору та перекладу. Розглянута стратегія охоплює не тільки процеси одомашнення, а й очуження тексту. Вона полягає у можливому альтернативному ціннісному насиченні твору. В перекладі культурноспецифічні елементи тексту можуть зберігатися, увиразнюватися або нейтралізуватися. Так, у С. Русді знаходимо такий приклад: *I.M.D. WALRUS, ESQUIRE. KNOCK AND WAIT.* // ***Морж, есквайр. / Стукайте і чекайте.*** Спостерігаємо вилучення в перекладі аббревіатури “*I.M.D.*” Сама по собі вона нічого не означає, але якщо прочитаємо все речення — “*I.M.D. Walrus*”, то виявиться, що це фраза-омофон назви відомої пісні групи “the Beatles” “*I Am the Walrus*” (1967). Насиченість оригінального тексту Русді такими культурними маркерами засвідчує авторський стиль, вибудований автором інтертекст із фрагментів світової культури. В перекладі ця риса тексту втрачається.

В оригінальний текст також можуть вноситися елементи цільової культури, проте не завжди як заміна оригінальних. До того ж, імпорт цінностей може відбуватися не лише безпосередньо з тексту в текст, а й із ситуації у твір. Як, наприклад, у виданні “Аліси в Країні Див” Льюїса Керрола видавництва “А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”, де використані вірші в перекладі Миколи Лукаша й передмова письменниці Оксани Забужко. Обоє — відомі постаті в українському культурному просторі. Таким чином, книга додатково насичується українськими

цінностями, пов'язаними з роллю цих діячів, і сама збільшує свою цінність завдяки їм. Тому імпорт цінностей має на меті забезпечити зацікавленість цільового читача у пропонованому перекладеному творі.

Ситуація перекладу літератури для різновікової аудиторії відкрита для сторонніх впливів. Вона хоч і моделюється агентами впливу в перекладацькому проекті, проте може змінюватися внаслідок дії факторів, що були визначені як другорядні. Поряд із інституціоналізованим баченням цільового читача необхідно розглядати фактичні очікування обраної аудиторії та можливі реакції читачів-експертів, а також потенційних фан-спільнот.

Вибір оптимальної перекладацької стратегії для досягнення мети перекладацького проекту можливий лише в ситуації. Орієнтиром у такому разі слугує обрана цільова аудиторія твору. Фактор цільового читача змінюється в кожній новій ситуації перекладу, він проявляється як стереотипний читач і як фактичний, що забезпечує наступність перекладацьких традицій і їхню якісну мінливість.

У третьому розділі “Перекладений-твір-у-ситуації: аналіз типових творів для різновікової аудиторії” з'ясовано роль кросовер-маркерів як фактичних проявів перекладацької стратегії та як показників ступеня її послідовності. Показано практичність моделювання ситуації перекладацької дії як системи самоконтролю в індивідуальній роботі перекладача. **Кросовер-маркери** в ситуації перекладу — це потенційні ресурси для реалізації та фактичні ознаки прояву кросовер-потенціалу художнього твору.

1) **Культурні маркери**, а також **маркери інтертекстуальності** вказують на культурний імпорт цінностей оригінальної та цільової культури в текст перекладу. Інформаційне навантаження культурних маркерів першотвору розраховане на високий рівень обізнаності, якою умовно наділений читач-експерт. Тому задля спрямування твору на середньостатистичного читача незалежно від віку такі маркери актуалізуються лише частково. Маркери інтертекстуальності мають універсальний культурний характер, проте їхнє значення для оригінального й цільового читача може бути нерівноцінним. Так, у С.Рушді сказано: *The Plentimaw Fishes were what he called 'hunger artists'*. // *Багатонащевим Рибам найбільше б підійшла назва “голодні читачі”*. Маємо контекстуальну суперечність: “читач” — це споживач, “митець (artist)” — творець. У даному уривку сказано, що Риби створюють нові історії, тож український переклад суперечить змісту першотвору. Також маємо алюзію на оповідання Ф. Кафки “Голодомайстер” (пер. Петра Тарашука) // “A Hunger Artist” (англ. пер.). Зважаючи на існування українського перекладу цього оповідання, в наведеному прикладі варто було зберегти алюзію на нього, скориставшись вищезгаданим перекладом назви.

Перекладений текст може виконувати захисну функцію стосовно цільової культури й мови. Нейтралізація (заміна на немарковані елементи) культурних маркерів — це один із засобів звуження цільової аудиторії перекладеного твору для різновікової аудиторії.

2) Стратегія відтворення *гендерних маркерів* прямо вказує на вікову спрямованість твору. В аналізованому нами творі, призначеному для молодшої аудиторії, відбулася послідовна нейтралізація (переважно шляхом узагальнення) маркерів на позначення стосунків між протилежними статями. Д. В. Джонс, наприклад, використовує такий вислів: “*to catch Lettie on the rebound*”; у перекладі — “*застати Летті зненацька*”. Це хибне відтворення ідіоми, що вжита письменницею у значенні “*закохати її в себе, поки та намагається оговтатися від нещасливого кохання*”. Отже, відбулося очищення тексту від згадки про романтичні стосунки між чоловіком і жінкою. Її усунення з тексту перекладу може свідчити про те, що перекладачевим орієнтиром слугував стереотип молодшого читача.

3) Послідовне збереження *стильових маркерів* у перекладі може свідчити про подвійну спрямованість твору попри його офіційний віковий ярлик. До стильових маркерів належать стилістичні фігури й засоби, які в сукупності утворюють підґрунтя для додаткового прочитання твору як утілення авторської мовної гри. Наведімо уривок із Д. В. Джонс: The biggest jar had a name. It was called **DRYING POWER** in crooked letters. Sophie was *not sure whether there should be a D in that or not*. // Зрештою, найбільший слоїк назву все-таки мав. Він називався “**СУШИЛЬНИЙ ЗАСІБ**”, про що свідчили великі кривулясті літери. // Sur l'étiquette du plus gros flacon était gribouillé à la hâte **pouvoir séchant** à moins que ce ne fût **poudre séchante**. Оригінальний каламбур на основі паронімії відтворено у французькій версії: “*power/powder*” — “*pouvoir/poudre*” (значення ідентичне англійському). В українській версії він вилучений. Внаслідок цього втрачено важливу сюжетну рису — нерозуміння персонажем певної групи елементів побуту з іншого виміру (в цій ситуації героїня вважає, що в пакетиках у ванній знаходиться магічний засіб, хоча насправді там косметика, адже чарівник — великий чепурун. І читач бачить це комічне непорозуміння). Отже, реалізація стильових маркерів пов'язана, поміж іншим, зі спрямованістю твору на читача-експерта.

4) *Маркери табу* (зокрема деформації мовних норм) спонукають до врахування культурної політики дитинства в країні мови перекладу як одного з основних факторів ситуації перекладу, якщо цільова аудиторія перекладу охоплюватиме молодшу вікову групу читачів. У творі С. Руссді є такий уривок: *Can't you hear that racket that's been driving us all to drink? // Хіба ти не чуєш, як вона репетує? Ми мало не поглухли?* В першотворі міститься згадка про

вживання алкоголю. В перекладі відбулася її нейтралізація за рахунок контекстуальної заміни на основі причинно-наслідкового зв'язку.

5) *Паратексти та ілюстрації*, незважаючи на позірно другорядну роль стосовно основного тексту твору, також повинні бути орієнтовані на цільового читача перекладу, адже слугують засобом (інтерсеміотичної) компенсації. Проте критерієм для орієнтації в такому разі слугує не вікова приналежність читача, а передбачуваний загальний рівень його обізнаності (читач-експерт/неексперт).

6) Ідентифікація *кроскультурних ядрових семантичних структур* на найбільш загальному рівні гарантує перекладність твору та його сприйняття цільовою культурою. Такі структури можуть використовуватися як засіб актуалізації твору, якщо, наприклад, між виданням першотвору і його перекладу існує великий часовий розрив, або ж для його наближення до певної вікової групи запланованих читачів. Для цього можуть використовуватися паратексти. Розгляньмо такий уривок із твору С. Рушді — слова головного злодія Хаттам-Шуда: *The world, however, is not for Fun. The world is for Controlling.* // **Світ — не для радості. (...) Світ — для Влади над ним.** М. Чандрен наголошує, що тема тоталітарного контролю над індивідом присутня майже в усіх романах Рушді. Можемо провести паралель із українською культурою: казкою В. Симоненка “Цар Плаксі́й та Лоскотон” (існують видання і для дорослих, і дітей). Процитуймо уривок зі словами основного негативного персонажа царя Плаксі́я: “*Хай із ними день при дні // Плачуть всі в країні діти, // Бо сміятись і радіти // У моєму царстві — ні!*” Схожі мотиви простежуються в обох письменників. Справді, обидва казкові тирані повторюють один одного майже дослівно. Отже, спостерігаємо виняткову суголосність наведених творів, яка відкриває додаткові ресурси/простір для актуалізації повісті С. Рушді в контексті української культури.

7) *Перекладацькі хиби* в будь-якому разі стоять на заваді успішній спрямованості твору на цільову аудиторію (можлива реакція на переклад як “неякісний”) і свідчать про брак редагування тексту перекладачем/редактором. Зокрема, у романі Д. В. Джонс знаходимо, наприклад, такі перекладацькі хиби, як зловживання часткою “ну”: *And of course you won't be able to tell anyone about it unless they know already.* // **Ну і, як я бачу, ти нікому не можеш про це розповісти. Ну, хіба що тому, хто й так уже про це знає.** Аналогічні слова-паразити в оригінальному тексті твору відсутні взагалі: як у мовленні персонажів, так і в оповіді від третьої особи. Конструктивний підхід до перекладацьких хиб передбачає їх характеристику та категоризацію для оцінки якості перекладу як культурного продукту та визначення й підвищення рівня компетентності перекладача.

Моделювання ситуації перекладацької дії покликане запобігати появі помилок трансферу твору для різновікової аудиторії, тобто перекладацьких хиб

критичного рівня (порушення жанрової цілісності твору, порушень його макроконтексту, цільових культурних норм, вікової спрямованості твору тощо).

ВИСНОВКИ

Отже, в дисертаційному дослідженні встановлено *засади моделювання ситуації перекладацької дії* для літератури з різновіковою аудиторією (англо-український напрям). Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. На етапі ідентифікації твору для різновікової аудиторії в системі “*ярлик — стереотип — канон — параканон*” закладається можливість свідомого вибору цільової аудиторії запланованого перекладу. *Амбівалентність можливої цільової аудиторії* в перекладацькому проекті й ситуації моделювання перекладацької дії доцільно розглядати як кросовер-потенціал першотвору в цільовій культурі. *Кросовер-потенціал* — це узагальнене поняття на позначення кросовер-маркерів, використання яких у процесі перекладу уможливило (пере)спрямування твору для різновікової аудиторії на нового читача.

2. *Засади перекладу кросовер-літератури* передбачають взаємозв'язок перекладеного твору з літературним процесом у цільовій культурі. Характеристики вітчизняних кросовер-тенденцій — перехід не-дитячої класики до категорії дитячих творів шляхом адаптивного редагування, інтерсеміотичного перекладу та використання паратекстів, або ж ідентифікація нецільовими читачами певного твору як такого, що повинен належати саме до їхнього кола читання. *Кроскультурні ядрові семантичні структури* визначаємо як єдності наскрізних ідей, що в сукупності формують спільну й однаково актуальну для різних культур тему. В перекладацькому проекті може бути запозичена спрямованість вітчизняного тексту, що містить таку саму структуру, що й інокультурний твір, задля успішної спрямованості запланованого перекладу.

3. *Моделювання ситуації перекладацької дії* здійснюється на функціональних засадах. Мета моделювання полягає в реалізації кросовер-потенціалу відповідно до обраної спрямованості оригінального твору для різновікової аудиторії в рамках перекладацького проекту. Перекладацькі стратегії розробляються й обираються відповідно до моделі ситуації перекладацької дії.

Отже, *модель ситуації перекладацької дії* — це спрощена система релевантних факторів впливу соціокультурного контексту і зумовлених ними стратегій реалізації кросовер-потенціалу твору в перекладі.

Така модель показує взаємовплив і взаємозв'язок між релевантними для неї факторами: спостерігаємо як незмінні чинники (мета перекладацького проекту, запланована цільова аудиторія, кросовер-потенціал першотвору, культурна політика дитинства), так і ситуативні (екстралінгвістичні фактори ситуацій першотвору й перекладу), які будуть активізуватися лише в певних випадках.

Сила впливу факторів, а також відносини між ними змінюються й визначаються в кожній окремій ситуації моделювання перекладацької дії. З-поміж екстралінгвістичних факторів ситуації першотвору й перекладу виокремлюємо: соціально-економічні умови, ринок літератури, автора першотвору, політику видавництва, компетентність і досвід перекладача, потреби й очікування фактичних читачів, міжнародну популярність твору та зумовлені нею попередні очікування цільових читачів (фан-спільнот).

4. **Цільова аудиторія** перекладу твору для різновікової аудиторії має по-новому визначатися в кожній новій ситуації перекладу на початковому етапі перекладацького проекту, а **культурна політика дитинства** відносно літератури для молодшої аудиторії диктує норми, яким повинні відповідати художні твори. **Адаптація** передбачає врахування особливостей цільового читача й пристосування перекладеного тексту до його можливостей сприйняття незнайомих культурноспецифічних елементів першотвору, як формальних, так і змістових. Адаптація спрямована не тільки на молодшу аудиторію, а й на загальне коло читачів-неекспертів незалежно від віку. В ситуації перекладацької дії адаптація використовується як постійна стратегія опрацювання чужорідного культурного капіталу. Вибір оптимальної перекладацької стратегії для досягнення мети перекладацького проекту можливий лише в ситуації. Тому моделювання ситуації перекладацької дії має на меті оптимізувати процес перекладу та його критики.

5. **Кросовер-маркери** (*гендерні, культурні, стильові маркери та маркери інтертекстуальності й табу тощо*) — це проблемні вузли, місця тексту, де починається різночитання твору молодшою і дорослою аудиторією; це ознаки здатності оригінального твору для різновікової аудиторії охоплювати молодших і старших читачів та змінювати свою цільову аудиторію в перекладі.

6. Моделювання ситуації перекладацької дії може бути найбільш ефективним у нетипових перекладацьких проектах, коли виконання перекладу покладене на команду перекладачів, адже зростає потреба в узгодженні обраних перекладацьких стратегій і використання спільного тематичного словника. Непослідовність у використанні тих чи інших стратегій може призводити до порушення вікової спрямованості твору, а також стильової однорідності тексту. Тому узгодження застосування перекладацьких стратегій має відбуватися шляхом вибудовування єдиної спільної моделі перекладацької дії на доперекладній стадії проекту. Індивідуальне використання перекладачем обраної моделі ситуації перекладацької дії також сприяє забезпеченню цілісного бачення перекладачем свого завдання, а отже й послідовного застосування обраних стратегій перекладу.

7. **Критика перекладу** має враховувати мету перекладацького проекту, ситуацію перекладу та його заявлену цільову аудиторію. Об'єктом критики перекладу має виступати перекладений-твір-у-ситуації, оскільки відсторонена

оцінка твору винятково як тексту не надає цілісної картини його функціонування в культурному контексті та успішності його вікової спрямованості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Гриценко М. В. Адаптація в ситуації перекладу і реконструкція оригіналу / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2015. – Вип. 51. – 664 с. – С. 137-146.
2. Гриценко М. В. Деформації мовних норм у перекладі дитячої літератури / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 36. – С.232-237.
3. Гриценко М. В. Інтертекстуальність і перекладацький коментар (на матеріалі перекладів дитячих романів) / М. В. Гриценко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 13. – Т. ІХ (145). – С. 246-251.
4. Гриценко М. В. Кроскультурні ядрові семантичні структури в перекладі / М. В. Гриценко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – Т. V (167). – С. 403-410.
5. Гриценко М. В. Кросвер-література в перекладі та її цільова аудиторія / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2015. – Вип. 1(52). – С. 190-203.
6. Гриценко М. В. Кросвер-література в теорії перекладацької дії / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2012. – Вип. 41. – С. 288-297.
7. Гриценко М. В. Культурний імпорт цінностей як стратегія вікової переорієнтації художнього твору в перекладі / М. В. Гриценко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. І (169). – С. 537-544.
8. Гриценко М. В. Осмислення понять "ярлик", "стереотип", "канон" крізь призму перекладної "дитячої" літератури / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2014. – Вип. 47. – Ч. 1. – С. 297-309.
9. Гриценко М. В. Особливості відтворення англійських звертань українською мовою (на матеріалі перекладів дитячої літератури) / М. В. Гриценко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. ІІІ (149). – С. 357-361.

10. Гриценко М. В. Перекладач у ситуації перекладацької дії / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 46. – С. 336-345.
11. Гриценко М. В. Прагматичний аспект перекладу літератури для різновікової аудиторії (кросовер-літератури) / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2012. – Вип. 38. – С. 184-189.
12. Гриценко М. В. Ситуативність перекладу кросовер-літератури і культурна політика дитинства / М. В. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2014. – Вип. 50. – Ч. 1. – С. 212-220.
13. Гриценко М. В. Українська класика як кросовер-література в ХХІ ст. (на матеріалі видань роману Ірини Вільде «Повнолітні діти») / М. В. Гриценко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. II (156). – С. 323-328.
14. Гриценко М. В., Пермінова А. В. Ілюстрації як вид інтерсеміотичного перекладу (на матеріалі перекладів дитячих романів) / М. В. Гриценко, А. В. Пермінова // Етнічні виміри універсуму : мова, література, культура. Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – С. 53-57.

Статті в іноземних виданнях:

15. Grytsenko, Mariia. Functional Approach to Translation of Crossover Fiction / M. Grytsenko // Science and Education a New Dimension. Philology, III (10). – Issue 47. – Budapest, 2015. – P. 23-25.

АНОТАЦІЯ

Гриценко М. В. Моделювання ситуації перекладацької дії на матеріалі художніх творів для різновікової аудиторії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.16 – перекладознавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України, Київ, 2015.

Дослідження присвячене вивченню специфіки художньої літератури для різновікової аудиторії як окремого об'єкта перекладознавства. У дисертації наведено вирішення наукової проблеми, що полягає у встановленні засад моделювання ситуації перекладацької дії, яке ґрунтується на функціональному підході до перекладу, з наголосом на ситуативності факторів моделювання й запланованого цільового читача. До основних факторів впливу належать: амбівалентність оригінальної цільової аудиторії та кросовер-потенціал художнього твору і, внаслідок цього, відсутність заздалегідь визначеного цільового читача твору для різновікової аудиторії в перекладі, що підтверджує необхідність його (пере)спрямування. Розглянуто вплив культурної політики

дитинства на перекладацькі стратегії та роль адаптації як явища і способу реконструкції першотвору в перекладі.

Ключові слова: переклад, література для різновікової аудиторії, кросовер-потенціал, функціональний підхід, моделювання ситуації, цільовий читач.

АННОТАЦІЯ

Гриценко М. В. Моделирование ситуации переводческого действия на материале художественных произведений для разновозрастной аудитории. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.16 – переводоведение. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко МОН Украины, Киев, 2015.

Исследование посвящено изучению специфики художественной литературы для разновозрастной аудитории как отдельного объекта переводоведения. В диссертации приведено решение научной проблемы, которая состоит в определении основ моделирования ситуации переводческого действия, опирающегося на функциональный подход к переводу, с акцентом на ситуативности факторов моделирования и запланированного целевого читателя. К основным факторам влияния принадлежат: амбивалентность оригинальной целевой аудитории и кроссовер-потенциал художественного произведения и, как следствие этого, отсутствие заранее определенного целевого читателя произведения для разновозрастной аудитории в переводе, что подтверждает необходимость его (пере)ориентации. Рассмотрено влияние культурной политики детства на переводческие стратегии и роль адаптации как явления и способа реконструкции оригинала в переводе.

Ключевые слова: перевод, литература для разновозрастной аудитории, кроссовер-потенциал, функциональный подход, моделирование ситуации, целевой читатель.

ABSTRACT

Grytsenko M.V. Modeling the Situation of Translational Action for Crossover Fiction. – Manuscript.

A Thesis for the Academic Degree of Candidate of Philology, Specialty 10.02.16 – Translation Studies. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2015.

The thesis provides a theoretical framework for modeling the situation of translational action based on the functional approach, postulated in the Skopos theory authored by K. Reiss and H. Vermeer, and in the theory of translational action by J. Holz-Mänttari. This research also provides an insight into the ambivalent nature of crossover fiction by showing the possibility of harnessing its crossover potential in translation. The decision-making process is governed by the purpose of translation with

regard to the situation in the target culture, and in particular the projected target reader-in-situation.

Crossover fiction blurs the borderline between two traditionally separate readerships: children and adults. According to S. Becket, it addresses a diverse, cross-generational audience that can include readers of all ages: children, adolescents, and adults. It includes novels by prominent contemporary authors such as U. K. Le Guin, M. Haddon, Ph. Pullman, J. K. Rowling, S. Rushdie, etc.

Crossover potential means that any crossover text can change its audience in the target culture. The translator, then, must ensure that the projected audience accepts the translation. Still, a crossover text does not automatically call for a dual audience in translation; it sometimes requires (re-)orientation in the target culture. Crossover potential is revealed through the use of crossover markers (gender, cultural, stylistic, taboo, etc.), defined as a special nexus in the text that allows for divergent perception of a work of fiction with the young and adult audience.

The groundwork for translation of crossover fiction maintains, for the most part, a close connection with the literary process in the target culture. The Ukrainian crossover trends show the shift of adult classics to the child audience by means of adaptive editing, intersemiotic interlingual translation, through the use of paratexts, or, when non-target readers identify the work of fiction as the one that should belong on their own reading list. For that matter, cross-cultural nuclear semantic structures maintain the connection between the source and the target culture. These structures represent a common theme relevant for both cultures. Therefore, the translation project may use the target readers of the same age group as those who enjoy a domestic work of fiction sharing these same structures.

The situation of translation provides the background for decision-making process, although the translation strategy is planned according to the model of the situation of translational action. Modeling this situation is intended to fulfill the crossover potential of the original work of fiction in accordance with the chosen target readers of translation. The model covers the most relevant social and cultural situational factors and develops a translation strategy on account of these factors. Translation-wise, a work of crossover literature is always inscribed in the context of its existence, both actual and prospective. Functionalism generates a shift in importance from the source text to the target text. Its advantage for crossover fiction is manifested in the harnessing of crossover potential of any work of fiction that requires a new audience (e.g. a different age group) in the target culture.

Crossover fiction is defined by its target readership; therefore the translator is bound to reference the target readers' feedback, if the relevance of translation strategy needs critical assessment. Ambivalence of the target audience of crossover fiction and instability of the situation of translation demand the focus to be moved to the relevant factors of the situation of translation, including cultural politics of childhood, in case

children belong to the projected audience. Adaptation takes into account the needs of the target audience and its ability to accept and understand any unknown elements of the original; in translation, it is used as a strategy of acceptance and appropriation of foreign cultural capital.

The research shows that modeling the situation of translational action for crossover fiction can insure the consistency and continuity of translation strategies in use. The highlight of modeling lies in its sensitivity towards the ambivalent nature of crossover fiction and ever-changing circumstances in the target culture of translation.

Key words: translation, crossover fiction, crossover potential, functional approach, modeling the situation, target audience.